

BRANIMIR JANKOVIĆ*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*

UDK 929-052 Klaić, N.

Stoljeće Nade Klaić – polemike ne prestaju! Je li Nada Klaić služila „totalitarnom Levijatanu“?

Naslov s jedne strane upućuje na stogodišnjicu rođenja Nade Klaić (1920-1988), a s druge na tim povodom još uvijek aktualan problem vrednovanja njezina historiografskog opusa i djelovanja, postavljajući pitanje je li možda svojim polemičkim habitusom obilježila hrvatsku historiografiju u 20. stoljeću i ne prestaje li to činiti i dalje. Zbog oštrog polemičkog stila njezine su knjige i radovi već po objavljivanju jednako polemički i kritički ocjenjivani, a valoriziranje njezina opusa nastavljeno je u nekrolozima povodom smrti 1988. godine te osobito prilikom 25. godišnjice smrti kada je 2013. održan znanstveni skup *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije* i zatim 2014. objavljen istoimeni opsežni zbornik. Protekom vremena vrednovanje je i dalje ostajalo ništa manje kritičko i polemičko, no u cjelini ipak razmjerno uravnoteženo. I u navedenom zborniku isticana je iznimna širina njezina opusa, rijetko usporedive brojne teme koje je dotaknula i nova pitanja i pogledi koje je otvarala, izrazito kritička analiza izvora i historiografije, priključivanje društvene i gospodarske povijesti političkoj, kao i njezine sinteze *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (1971) i *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (1976) te mnoge druge pojedinačne knjige, prekretnički radovi i originalna i samosvojna tumačenja.

Neovisno od opovrgavanja niza njezinih teza i zaključaka – koje je i sama često mijenjala, nerijetko brzopleto i kontradiktorno – kao i notornog pristupa „falsifikatima“, uspješnih i manje uspješnih radova i knjiga te znanstvenih faza, posebno zadnjih godina života – uz neizbježno kretanje suvremene historiografije prema novim spoznajama i smjerovima – većina povjesničara i povjesničarki će i dalje istaknuti neosporno važan i nezaobilazan doprinos Nade Klaić hrvatskoj medievistici i historiografiji druge polovice 20. stoljeća. Kako je to primjerice formulirala Zdenka Janeković Römer: „Od nje smo baštinili izuzetno velik i plodonosan opus, niz odgovora, ali i pitanja, kojima je zadužila hrvatsku historiografiju kao malo tko drugi.“¹

1 Zdenka Janeković Römer, „Grad i građani između kraljeva, velikaša i prelata – pogled Nade Klaić na srednjovjekovnu trogirsku komunu“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.-30. studenog 2013. godine*, ur. Tomislav Galović i Damir Agičić, Zagreb 2014, str. 224.

Ne pripadam generacijama koje su slušale predavanja N. Klaić ili svjedočile njezinim polemikama – što u ovom slučaju nije nevažno istaknuti – stoga je moja pozicija formirana na temelju čitanja bilo njezinih radova bilo onih o njoj, njezinom opusu i širem djelovanju.² Iz moje perspektive Nada Klaić i Mirjana Gross nisu samo među prvim i najvažnijim hrvatskim profesionalnim povjesničarkama nego i među najvažnijim povjesničarima hrvatske historiografije uopće. Počevši od M. Gross prihvaćamo da historijska znanost ne može bez teorije i metodologije i novih pristupa suvremene historiografije, a od N. Klaić da historiografija ne može bez polemika. Iako za razliku od M. Gross N. Klaić nije pokazivala izdvojen interes za teorijsko-metodološku problematiku i suvremene pristupe koje su donosili primjerice francuski Anali – što bi joj zasigurno dalo dodatnu kvalitetu³ – brojne polemike koje je vodila presedan su u hrvatskoj historiografiji. Ne znači naravno da ih treba voditi na način na koji ih je ona vodila (poštujem osjećaje onih prema kojima je bila pretjerano oštra, gruba i nepravедna, što je potrebno uključiti u njezino cjelovito vrednovanje), no polemičnost N. Klaić po mom sudu ima značenje koje nadilazi medievistiku.

Osim brojnih povjesničara, oštro je primjerice kritizirala i svog djeda, povjesničara Vjekoslava Klaića, potpuno suprotno od mnogih naših suvremenika koji se kao povjesničari posve identificiraju s vlastitim obiteljskim iskustvom. Međutim, iako je kritizirala nacionalno-romantičarsku historiografiju, i sama je na nizu mjesta preuzimala nacionalno-romantičarski diskurs, vidljiv kako u isticanju onih ličnosti i pojava nacionalne povijesti za koje je držala da bismo trebali biti ponosni na njih tako i u stilu i psihologizaciji povijesnih ličnosti – nerijetko crno-bijeloj – što je dakle upravo historiografsko nasljeđe Vjekoslava Klaića i moderne hrvatske historiografije, bez obzira na kritike koje im je upućivala. To naravno govori o složenosti svega onoga što karakterizira djelovanje povjesničara, koje bi takvim trebalo i prikazivati. Usprkos svim proturječjima polemičkog habitusa Nade Klaić, o kojima je nužno voditi računa, mišljenja sam da on nadilazi značenje medievistike jer su nam u hrvatskoj historiografiji itekako potrebne stručne polemike – na svim historiografskim područjima – i to ne samo među povjesničarima na suprotstavljenim pozicijama, nego možda čak i više na onim međusobno (suviše) bliskim. Kao što je naveo Radoslav Katičić: „Tek tamo gdje se preispituju uhodana mišljenja i provjeravaju čak i najuglednija, tek tamo počinje živa znanost. Njoj pripada sav istraživački rad Nade Klaić.“⁴ I drugi su povjesničari isticali da je neprestano dovodila „u pitanje postojeća tumačenja“⁵ i pokazivala „kritičnost prema autoritetima i ‘vječnim

2 Na to je upozorio i Ivan Majnarić, „Povjesničarka Nada Klaić (Zagreb, 21. VII. 1920. – Zagreb, 2. VIII. 1988.). Biografska skica“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 515.

3 Više o tome pisao sam u Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb 2016, str. 155–157, 234–238, 247.

4 Radoslav Katičić, „Kritika ranosrednjovjekovnih diplomatskih vrela Nade Klaić i hrvatska historiografija“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 97.

5 Ludwig Steindorff, „Jedno od gradilišta Nade Klaić: *Ljetopis popa Dukljanina*“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 183.

istinama”,⁶ zbog kojih je „poremetila ustajali mir“⁷ i ima „iznimne zasluge za trešnju hrvatske medievistike“.⁸ Osobno bih volio da se točno tako nastavi na njezinom tragu i da apostrofirano „stoljeće Nade Klaić“ ima odjek upravo u tom smislu stručnih polemika koje bi premrežile i dinamizirale hrvatsku historiografiju.

No osim potrebe polemika u hrvatskoj historiografiji vrijedi posebno istaknuti da se još uvijek nastavljaju i polemike o samoj Nadi Klaić. Sada se međutim ne radi samo o srednjovjekovnoj nego i o suvremenoj povijesti druge polovice 20. stoljeća u kojoj je djelovala N. Klaić. Polemičke teze koje bih želio komentirati objavljene su prije nekoliko godina – u vrijeme oko objave spomenutog zbornika *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije* iz 2014. godine – stoga je stogodišnjica rođenja Nade Klaić dobra prigoda za raspravu o njima. Teze se tiču pozicije N. Klaić u odnosu na „službenu historiografiju“ u socijalističkoj Jugoslaviji. Prije nego što predem na njih naglasio bih da je dobro da je proširen krug istraživačkih pitanja koja se postavljaju o Nadi Klaić i drugim povjesničarima i povjesničarkama 20. stoljeća. Osobito jer se ne odnose samo na područja njihova bavljenja – u ovom slučaju srednjovjekovnu povijest – nego i na njihove pozicije u razdoblju u kojem djeluju. Tim više jer o tome nije bilo riječi u spomenutom zborniku koji se prvenstveno fokusirao na znanstveni i nastavni rad N. Klaić, dakle na srednjovjekovnu, a ne i suvremenu povijest u sklopu koje se taj rad odvijao.

Jedna od mogućih istraživačkih tema vezanih uz suvremenu povijest je politika povijesti Nade Klaić. Njezinu politiku povijesti možemo primjerice vidjeti u bavljenju i isticanju plemićkih obitelji – poput Celjskih grofova te Krčkih i Bribirskih knezova – za koje je smatrala da bismo trebali biti ponosni na njih,⁹ kao i srednjovjekovnog Zadra za koji je držala da je „jedini od dalmatinskih gradova vodio zaista herojsku borbu za slobodu, a ipak se o toj borbi malo govori i piše“,¹⁰ te drugih ličnosti o kojima je sudila kao junacima nacionalne povijesti, posve u suprotnosti s povijesnim ličnostima koji su u njezino vrijeme prevladavajuće smatrani takvima. Politika povijesti pojedinih povjesničara i njezin suodnos sa dominantnim politikama povijesti zanimljivo je istraživačko pitanje – koje još nije obrađivano – kako za Nadu Klaić tako i za mnoge druge

6 Neven Budak, „Nada Klaić i problem porijekla i dolaska Hrvata“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 129.

7 Ivan Basić, „Između historiografske tradicije i novih tumačenja. Problem postanka splitske nadbiskupije u djelu Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 163.

8 Majnarić, „Povjesničarka Nada Klaić“, str. 521.

9 Bruno Škreblin, „Doprinos Nade Klaić u istraživanju zagrebačkog Gradeca“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 287; Tomislav Galović, „Teme iz povijesti otoka Krka u opusu Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 440; Iva Mandušić, „Nada Klaić i njezin leksikografski rad“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 481.

10 Citirano prema Zrinka Nikolić Jakus, „Srednjovjekovni Zadar i njegovo društvo u historiografskom opusu Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 243.

povjesničare i povjesničarke. Bavljenje politikama povijesti povjesničara, kao i njihovim stručnim i društvenim pozicijama u širem historiografskom i društveno-političkom okružju, važno je kako bismo historizirali hrvatske povjesničare 20. stoljeća koji su na nas utjecali, ali i nas same koji kao povjesničari djelujemo upravo sada u 21. stoljeću.

Spomenute polemičke teze o Nadi Klaić u kontekstu njezina djelovanja u socijalističkoj Jugoslaviji iznijeli su Stipe Kljajić u članku „*Čija je Bosna i Hercegovina?* Historiografija o povijesnom identitetu SR Bosne i Hercegovine šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća“ iz 2012.¹¹ i Mladen Ančić u članku „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića (Kako danas čitati djela Dominika Mandića)“ iz 2014. godine.¹² Teze se odnose na to jesu li određene interpretacije Nade Klaić pa onda i samo njezino znanstveno djelovanje služili ideološkim interpretacijama i političkim ciljevima socijalističke Jugoslavije. Navedene teze i pitanja te njihove implikacije mogu nam se u prvi mah učiniti suprotnim uvriježenim pretpostavkama o N. Klaić, odnosno onome kako ju poima velik dio povjesničara i povjesničarki, naime da je samosvojno djelovala upravo protiv prevladavajućih društvenih očekivanja. Uz već prethodno citirane riječi, to je vidljivo i iz drugih napomena niza autora u spomenutom zborniku koje ću ovdje navesti prema njihovom redoslijedu u zborniku.

Franjo Šanjek: „U tom smislu osobitu je pažnju posvećivala radovima onih hrvatskih povjesničara, koji su po završetku Drugoga svjetskog rata (1945.) živjeli i pisali širom svijeta, prije svih Dominik Mandić, učeni hercegovački franjevac, zbog čega nailazi na neprilike i sumnjičavost poslijeratnih ne samo socijalističkih vlasti nego i svih onih koji su smatrali da naša učena povjesničarka umanjuje povijesne okvire hrvatskog etničkog prostora.“¹³

Borislav Grgin: „Naravno, nama studentima prve godine nisu tada bile poznate sve implikacije tih teza niti dotadašnja diskusija u historiografiji, ali ono što nas je fasciniralo bila je profesoričina hrabrost da bez sustezanja dovodi u pitanje navodno neupitne istine.“¹⁴ „Zastupati disonantne koncepcije o hrvatskoj nacionalnoj povijesti te pri tomu, primjerice, govoriti da je navodno marksistička metodologija pojedinog autora, u stvari, samo „crvenim pošpricano“ tradicionalna događajnica, bilo je u kontekstu vremena iskazom profesoričine osobne hrabrosti i borbe za dignitet struke.“¹⁵

11 Stipe Kljajić, „*Čija je Bosna i Hercegovina?* Historiografija o povijesnom identitetu SR Bosne i Hercegovine šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća“, u: *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 25. i 26. studenog 2011.*, ur. Damir Agičić i Branimir Janković, Zagreb 2012, str. 241–261.

12 Mladen Ančić, „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića (Kako danas čitati djela Dominika Mandića)“, u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889.-1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*, priur. Robert Jolić, Mostar – Zagreb 2014, str. 867–883.

13 Franjo Šanjek, „Profesorica Nada Klaić kao integralni povjesničar“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 50.

14 Borislav Grgin, „Šokantne novosti – uspomene jednog studenta prve godine povijesti s predavanja profesorice Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 89.

15 Ibid., str. 92.

Radoslav Katičić: „Nevolja je s Nadom Klaić što je ona previše uživala u pobuni protiv autoriteta, a sviđalo joj se i pomalo da stječe herostratsku slavu.“¹⁶

Zrinka Nikolić Jakus: „Kao da je grad koji je u periodu razvijenog srednjeg vijeka protiv mletačke vlasti podigao toliko pobuna, često i u okolnostima kad je bilo oportunitije pribjeći kompromisu, posebno imponirao temperamentu Nade Klaić koja je i sama bila sklona donkihотовski istupiti kao „borac za povijesnu istinu“ ne mareći za posljedice i aktualnu atmosferu u javnosti.“¹⁷

Ivan Majnarić: „Držim da su njezini rezultati, kojima kao i svima valja pristupiti s oprezom, neke od najsvjetlijih točaka u haloima tamne tvari hrvatske medievistike u prvim desetljećima „druge Jugoslavije“.“¹⁸

Robert Kurelić, ističući njezin „sukob sa svim prošlim i suvremenim autoritetima na polju historiografije“, navodi sljedeće: „Nakon desetljeća borbe s tradicionalnim problemima hrvatskog srednjovjekovlja, potkraj sedamdesetih godina prošlog stoljeća dohvatila se i teme koja, u tadašnjem shvaćanju hrvatske, pa i jugoslavenske historiografije, nije bila zanimljiva ni nacionalno ni klasno. Bili su to grofovi Celjski.“¹⁹ „Rad Nade Klaić na Celjskim grofovima bio je polemičan, uvelike subjektivan, pa i metodološki manjkav, ali je ispunio jednu od temeljnih znanstvenih dužnosti: beskompromisnu borbu za one dijelove prošlosti koji su iz političkih i ideoloških razloga bivali potisnuti u pozadinu, zanemarivani i ocrnjeni.“²⁰

Josip Banić: „Problematika uvođenja feudalizma u Istri detaljno je obrađena prvenstveno zbog prvorazrednog vrela poput Rižanskog placita, ali i činjenice da je pod komunističkom Jugoslavijom historiografija bila pod utjecajem marksizma te je veća pozornost trebala biti posvećena ekonomskoj povijesti. Nada Klaić tako u više navrata preuzima teze Gina Luzzatta, talijanskog povjesničara ekonomije i istaknutog antifašista. No, autoričine teze nisu pod utjecajem političkih ideologija, a velik je dio iznesenih mišljenja prihvaćen u suvremenim sintezama hrvatske srednjovjekovne povijesti.“²¹

Ivan Majnarić: „Na suvremenoj historiografskoj sceni njezine su teze i zaključci bili inovativni, pa i prevratnički, a u određenom dobu stvaralaštva donekle išli i mimo režimskih kanona poimanja prošle zbilje.“²²

Imajući u vidu iznesene odlomke može se naravno reći da Kljajićeve i Ančičeve polemičke teze zapravo propituju ustaljene predodžbe o Nadi Klaić i njezinom historiografskom protivljenju svim autoritetima, na način na koji je to činila i sama Klaić.

16 Katičić, „Kritika ranosrednjovjekovnih diplomatskih vrela Nade Klaić“, str. 96.

17 Nikolić Jakus, „Srednjovjekovni Zadar“, str. 230.

18 Ivan Majnarić, „Plemstvo Lučke županije u historiografskom djelu Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 272.

19 Robert Kurelić, „Nada Klaić i grofovi Celjski: tri desetljeća kasnije“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 342.

20 Ibid., str. 359.

21 Josip Banić, „Teme iz istarskog srednjovjekovlja u djelima Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 458.

22 Majnarić, „Povjesničarka Nada Klaić“, str. 519.

Potrebno je stoga sada usredotočiti se na njihovu argumentaciju. Stipe Kljajić otvorio je u spomenutom članku „*Čija je Bosna i Hercegovina?*“ Historiografija o povijesnom identitetu SR Bosne i Hercegovine šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća važnu temu (inače u svojim radovima često iznosi konceptualno dobro i inovativno osmišljene ideje, neovisno što se ne moramo složiti s njegovim interpretacijama) u kojoj propituje povezivanje interpretacija povijesti Bosne i Hercegovine s politikom jugoslavenskih komunista. Pitanje je dakle jesu li radovi i knjige kao i djelo N. Klaić *Srednjovjekovna Bosna*, posthumno objavljeno 1989. godine, zapravo bili sukladni i odgovarali toj politici.

Kljajić – kao i Ančić – govori o polemici između Dominika Mandića i Nade Klaić: „Ono što je Mandić zamjerao Nadi Klaić skupa sa Kulundžićem jest reduciranje hrvatskoga povijesnoga prostora na granice tadašnje SR Hrvatske, isključujući iz nje Bosnu i Hercegovinu. Odgovor na to kako je Nada Klaić dospjela do takvih „nehrvatskih stavova“ Mandić je tražio u „partijskoj liniji koja ne trpi da se hrvatsko ime spominje van granica današnje Federativne Republike Hrvatske“.“²³ Slijeđenje partijske linije, odnosno službene politike režima, vidi i Stipe Kljajić u svom tumačenju djelovanja Nade Klaić u vezi te problematike: „Unatoč značajnom doprinosu razvoju hrvatske historiografije Nade Klaić, njezino historiografsko „povlačenje“ hrvatskoga povijesnoga prostora na granice Socijalističke Republike Hrvatske i pokušaj da se historiografskim putem opravda bosanska srednjovjekovna „samostalnost“ u odnosu na hrvatsku i srpsku srednjovjekovnu državu, teško da nije bilo determinirano tadašnjom službenom politikom režima u Jugoslaviji. Isticanjem u djelu Nade Klaić srednjovjekovne „neovisnosti i samostalnosti“ Bosne trebalo je obraniti od velikosrpskih i velikohrvatskih koncepcija kojima su bile premrežene i srpska i hrvatska historiografija te njihove nacionalne kulture. I u isto vrijeme doprinijeti izgradnji posebnoga povijesnoga i kulturnoga identiteta socijalističke republike Bosne i Hercegovine, u sveopćem procesu tzv. behaizacije koji se krajem 60-ih i 70-ih godina razvijao pod dirigentskom palicom režima. U istom pravcu je i pozivanje na „državnost“ srednjovjekovne Bosne u djelu Nade Klaić, kojim se postavljao legitimitet za političku akciju jugoslavenskih komunista u uspostavi nezavisnog položaja te republike u jugoslavenskoj federaciji i suvremenoj izgradnji elemenata njezine državnosti.“²⁴ To osnažuje i sljedećim tvrdnjama: „S obzirom na važnost tematike kojima se historiografija bavi za ideološki i politički legitimitet svake vlasti, utjecaj službene politike režima u socijalističkoj Jugoslaviji na historiografsko pisanje i istraživanje je bio dakako neprijeporan. Ne da je postojao stanovit utjecaj nego se i radilo o sustavnoj i izravnoj kontroli partijskih komisija nad dobrim dijelom historiografskog stvaranja.“²⁵

Pitanju utjecaja i kontrole režima nad historiografijom ću se još vratiti, dok sada navodim da smatram da je S. Kljajić u članku iznio načelne napomene koje još uvijek ne dokazuju izravnu vezu između djela N. Klaić i partijske politike. N. Klaić nije navodila izričitu namjeru da svojom knjigom o srednjovjekovnoj Bosni doprinese toj

23 Kljajić, „*Čija je Bosna i Hercegovina?*“, str. 257.

24 Ibid., str. 259-260.

25 Ibid., str. 260.

politici ili sličnim društvenim procesima. Nasuprot tome, možemo i ovdje primijetiti da oponiranje postojećim hrvatskim i srpskim tumačenjima te formuliranje vlastite samosvojne interpretacije razumije ponajprije kao svoj znanstveni stav. Na taj ga način i opravdava u prvim rečenicama knjige ističući uobičajene argumente tako karakteristične za njezine radove i djela: „Valja priznati da prikaz političkog života neke države u srednjem vijeku nije tako težak zadatak, pogotovo kad se proučavanju problema pristupa s dobrim poznavanjem teorije i s još boljim izvornog materijala. Čini mi se također da smijemo zahtijevati od svakoga medijevista da oslobođen tereta sadašnjosti uđe u ispitivanje prošlosti, posebno ako je ta prošlost opterećena nekim političkim okovima. Što se tiče Bosne, problem njezina političkog razvitka rijetko je postavljen kao isključivo znanstveni problem. (...) Budući da smo odlučili da u razmatranju postavljenog problema idemo svojim putem, osvrtaćemo se unatrag samo na najvažniju literaturu, tek toliko da pokažemo što nas je potaklo da izađemo iz okvira uobičajenih shvaćanja.“²⁶ Nakon toga, opet karakteristično za nju, polemizira s marksističkim interpretacijama, kritizirajući „tobože marksistički recept za otkrivanje države koji je odlično poslužio i historičarima i pravnicima da državne organizacije u Južnih Slavena *uskrise* tada i u tom razdoblju koje je pojedincima najviše odgovaralo“.²⁷

Naravno da autor ne mora izreći sve svoje intencije i da ih može prikriti pozivanjem na znanstvenost i polemiziranjem s određenim tezama ne napuštajući njihov širi okvir stoga njemu ili njoj ne treba dakako u potpunosti vjerovati, ali u ovom trenutku još uvijek nisu izneseni izričiti dokazi da je N. Klaić svoje djelo hotimice uklapala u točno određenu režimsku politiku povijesti, napose ne kao rezultat ideološkog utjecaja i kontrole. Isticanje pak da je to činila implicitno mora uzeti u obzir brojne primjere u kojima polemizira bilo s marksističkim interpretacijama bilo s prevladavajućim društveno-političkim očekivanjima, kao u slučaju seljačke bune 1573. godine. Ostaje nam stoga na primjeru djela o srednjovjekovnoj Bosni tek osloniti se na problematiku načelnog preklapanja nečijih historiografskih interpretacija s onima u političkoj sferi i njihovih potencijalnih političkih implikacija. Njih naravno autori mogu ili ne moraju biti posve svjesni, kao što nerijetko ne mogu utjecati na tadašnje ili naknadne političke upotrebe njihovih interpretacija. Do političke upotrebe knjige *Srednjovjekovna Bosna* N. Klaić došlo je ipak tek kasnije, nakon njezine smrti i raspada Jugoslavije. Tako Dubravko Lovrenović navodi da je „knjiga Nade Klaić u međuvremenu postala „brevijarom“ bošnjačkoga unitarizma“, smatrajući da bi se Klaić suprotstavila „ovakvoj banalizaciji i neznanstvenim zloupotrebama njezinog djela“ te je to stoga i sam činio, „braneći znanstveni dignitet koliko profesorice Klaić toliko njezine knjige“.²⁸

26 Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb 1994, str. 5.

27 Ibid., str. 6.

28 Dubravko Lovrenović, „Formiranje srednjovjekovne bosanske države i ugarsko-bosanski odnosi u knjizi *Srednjovjekovna Bosna* Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 336.

Iako je naravno legitimno pitanje – na tragu Leszeka Kołakowskog – zašto je upravo neko konkretno djelo omogućilo točno određene upotrebe,²⁹ mislim da dosad izneseni argumenti i dokazi ipak ne osporavaju tvrdnje N. Klaić da se svojom knjigom o srednjovjekovnoj Bosni i citiranim uvodnim riječima – u kojima izričito zaziva odbacivanje „tereta sadašnjosti“ – nastojala primarno držati znanstvenih postulata u proučavanju prošlosti, naravno kako ih je ona razumijevala. Neovisno od toga što su rezultati vlastitog pozivanja na znanstvenost mogli u većoj ili manjoj mjeri biti sukladni određenim ideološkim očekivanjima, znanstveni argumenti bili su za N. Klaić po svemu sudeći ipak najvažniji, što potvrđuju i brojni slučajevi kada su bili formulirani upravo suprotno navedenim očekivanjima. U tome se mogu pozvati i na uvid Trpimira Vedriša na primjeru problematike pokršćavanja Hrvata: „Naime iako N. Klaić, kao ni brojni drugi povjesničari, osim u prihvatanju temeljne franačke teze, nije, dakako, dosljedno i doslovno slijedila Babićev redukcionizam, ne može se osporiti činjenica da „franačka teza“ nije samo stekla pravo građanstva, već i prevladala među „srednjom strujom“ hrvatske poslijeratne medievistike. No valja naglasiti da se to, usprkos neupitnom ideološkom pritisku, nije dogodilo isključivo zbog nekritičkog prihvatanja „Babićeve vizije“ (on je i sam bio instruiran od strane na projektu angažiranih povjesničara), nego prije svega zbog niza ozbiljnih argumenata.“³⁰ Zbog toga mislim da nije sve moguće svesti samo na pitanje ideološkog pritiska i ispunjavanja političkih očekivanja jer je djelovanje pojedinih povjesničara – osobito N. Klaić – bilo bitno složenije.

Spomenute riječi N. Klaić u kojima se poziva na znanstvenost – zajedno s brojnim člancima u kojima je uvijek iznova naglašavala kako ona vidi znanstvenu metodologiju i kritičku analizu izvora i literature te uopće profesionalni rad i pozicioniranje povjesničara – uklapaju se u nove pristupe bavljenju povjesničarima koje bi – još šire od njihove politike povijesti – bilo moguće dodatno istraživati. Tim više što to, kako na primjeru N. Klaić tako i drugih hrvatskih povjesničara, predstavlja problematiku koja kod nas još uvijek nije obrađivana, a sadržana je primjerice u zborniku *How to be a historian: Scholarly personae in historical studies, 1800–2000* koji je 2019. godine uredio Herman Paul. Riječ je o novom i poticajnom pristupu bavljenju povjesničarima iz perspektive (samo)definiranja ključnih vrlina, vještina i kompetencija njihovog

29 „To pitanje oprimjeruje uz pitanje prirode odnosa nacizma prema Nietzscheu, pri čemu, naravno, Nietzsche „kao ličnost nije odgovoran za takvo korišćenje njegovih djela, ali to korišćenje, pored svega, ne može a da nas ne uznemirava, ne može biti potcijenjeno kao neznatan slučaj u razumijevanju njegovih tekstova“, jer su nacisti, kako Kołakowski podsjeća, naređivali čitanje, primjerice, Nietzscheova djela *Volja za moć*, a ne nekih drugih filozofskih djela. (...) Marksizam je doživio lenjinističko-staljinističku interpretaciju, koja je bila „jedna moguća interpretacija“, iako „zasigurno ne jedino moguća“; Branimir Janković, „Marksizam i povijest: povodom smrti Leszeka Kołakowskog (1927-2009)“, u: *Povijest u nastavi*, god. VII, br. 2 (14), str. 194-195.

30 Trpimir Vedriš, „Dominik Mandić i njegovo viđenje pokršćavanja Hrvata u svjetlu spisa *Hrvati i Srbi – dva stara različita naroda*“, u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889.-1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*, priredio Robert Jolić, Mostar – Zagreb 2014, str. 941.

stručnog identiteta ('scholarly personae') što ih drže nužnima za istraživanje prošlosti. Pristup može biti koristan u nadilaženju klasičnog – i razmjerno uskog – naglaska na život i djelo povjesničara i povjesničarki kao i uopće (samo)razumijevanja povjesničara isključivo u tim kategorijama.

Nakon Stipe Kljajića, koji je o poziciji Nade Klaić u odnosu na „službenu historiografiju“ govorio na primjeru Bosne i Hercegovine, općenitije se tom problematikom bavio Mladen Ančić. Kao odličan poznavatelj teorijsko-metodoloških uvida suvremene historiografije, Ančić je u spomenutom članku „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića (Kako danas čitati djela Dominika Mandića)“ iznio sofisticirano i metodološki poticajno tumačenje Dominika Mandića. Ono širi fokus od preispitivanja točnosti pojedinih interpretacija prema osobnoj i društvenoj logici iz koje proizlaze, što vrijedi i za suvremene povjesničare u cjelini. Opravdano postulirajući historiografiju kao društveni i relacijski čin, Ančić navodi da je Mandić reagirao na „službenu historiografiju“ u socijalističkoj Jugoslaviji koju je za njega predstavljala N. Klaić, s kojom je uostalom i polemizirao. Smatram međutim da su tvrdnje koje je tom prilikom iznio o Nadi Klaić itekako otvorene za daljnju raspravu.

Mladen Ančić „sustav totalitarnih ambicija (takav je dakako bio i u odnosu spram povjesničara)“ posebno oprimjeruje Đilasovim tekstom „O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu“ iz 1949. godine: „U tom je tekstu M. Đilas dao smjernice za rad profesionalnih povjesničara koje će zadugo, u tragovima čak i do današnjih dana, određivati način i ciljeve rada profesionalnih povjesničara u Jugoslaviji, ali i u državama sljednicama nastalima njezinim raspadom.“³¹ Pritom navodi sljedeće: „Daleko bi nas odvelo tražiti sva mjesta u djelima hrvatskih povjesničara iz „socijalističkoga“ razdoblja koja predstavljaju, na ovakav ili onakav način, odjek ili odaziv na „zadatak“ što ga je postavio tadašnji šef „Agitpropa“ (središnje promidžbene agencije nove države) u ovdje tek ukratko prikazanu tekstu. No, nemoguće je zaobići upravo takav odjek i odziv u djelu jedinog hrvatskog povjesničara (odnosno, povjesničarke) s kojim je D. Mandić vodio javnu raspravu.“³²

Iako se N. Klaić ne poziva izravno na Đilasa, Ančić smatra da „njezino uporno (i u velikoj mjeri usamljeno u odnosu na svoje kolege povjesničare) ponavljanje o tome da ona postupa „kritički““ predstavlja „posve neočekivan odjek ovdje već citirana Đilasova zadatka povjesničarima da „kritički pregledaju“ vrela kojima se koriste ne uzdajući se u autoritet starih znanstvenih velikana (koje Đilas svejedno naziva „buržoaskim prethodnicima“) (...). U takvu svjetlu „kritičnost“ Nade Klaić dobiva posve novo i neočekivano značenje, no to nije ni izdaleka usamljen odjek Đilasovih „zadataka“ u njezinim tekstovima.“³³ M. Ančić ih vidi u sličnim općim izrazima i motivima u prikazu „herojske prošlosti“, „stoljetne borbe za oslobođenje“ protiv stranih osvajača i „stoljetne borbe za Jadran“ kao i nekih drugih što ih dijele N. Klaić i M. Đilas. Međutim ta-

31 Ančić, „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića“, str. 874.

32 Ibid., str. 876-877.

33 Ibid., str. 877.

kvo povezivanje Đilasa i Klaić po mom mišljenju ne djeluje uvjerljivo jer se spomenuti termini, sintagme i toposi javljaju i u historiografiji 19. stoljeća te predstavljaju opća mjesta hrvatske historiografije i nacionalne povijesti 19. i 20. stoljeća, zbog čega ih je moguće pronaći kod mnogih autora i to različitih političkih pozicija. Dovoljno je uputiti primjerice na Tadiju Smičiklasu koji je smisao hrvatske povijesti vidio „u neprestanoj borbi Hrvata s onim narodima koji su tijekom povijesti ugrožavali njegov opstanak, odnosno u činjenici da je hrvatski narod, premda slabiji, i unatoč stalnoj ugroženosti, uspio opstati kao narod, sačuvavši pritom svoju državnost i kulturu“.³⁴

Iz toga razloga mislim da ne stoji ni sljedeći Ančičev izvod: „Odakle dolazi ova fascinantna podudarnost zadataka i zahtjeva postavljenih povjesničarima od nove, „socijalističke“ države (nije na odmet podsjetiti: i sam autor koji je izravno formulirao te zahtjeve i zadatke ubrzo je postao žrtvom sustava u čijoj je kreaciji aktivno sudjelovao i tome davao bitan doprinos), i onoga što se čita u djelima naizgled neutralne, pa čak i svoje glave povjesničarke koja se bavila srednjovjekovnom poviješću i nikad nije zauzimala važna mjesta u bilo kojem segmentu „socijalističke“ nomenklature.“ Ančić to argumentira time da je Klaić navodno „prihvatila i posve interiorizirala postavljene agende“,³⁵ odnosno „zahtjevi i zadatci su bili u potpunosti interiorizirani, postali su pojedinačeva „druga priroda“, i na njih se odgovaralo po automatizmu, kako se to jasno razabire na primjeru Nade Klaić (ovdje je dakako orisan tek model utjecaja totalitarnoga sustava na djelovanje pojedinca, a kako je to praktično izgledalo u konkretnim slučajevima stvar je mnogo detaljnije i dotjeranije raščlambe).“³⁶ No mislim kako pritom nisu dani dovoljno uvjerljivi primjeri da tako sudimo o djelovanju N. Klaić niti su uzeti u obzir oni primjeri koje svjedoče posve oprečno. Zbog toga se ne mogu složiti ni sa sljedećom Ančičevom tvrdnjom: „Nije, na žalost, Mandić svoju misao nastavio i ustvrdio na čiju je to korist po njegovu sudu Nada Klaić radila „protiv svoga hrvatskog naroda“. Ako je mislio na (uglavnom nesvjesno) služenje totalitarnom Levijatanu, svakako bih se s njime složio.“³⁷ Štoviše, slučaj Nade Klaić u najmanju je ruku iznimno ambivalentan, dok u mnogočemu ne samo da ne predstavlja „(uglavnom nesvjesno) služenje totalitarnom Levijatanu“, nego upravo suprotno.

To je moguće ilustrirati nizom historiografskih područja u kojima N. Klaić krši ideološka i politička očekivanja. Prethodno sam primjerice citirao navode Roberta Kurelića za grofove Celjske kojima je Klaić posvetila knjigu nastojeći im dati dodatnu važnost iako su za jugoslavenski socijalizam kao plemići i stranci bili klasno i nacionalno Drugi. Posebno se to vidi u načinu na koji se Klaić bavila „bunama i otporima“. Ako je na nešto historiografija u socijalističkoj Jugoslaviji stavljala ideološki i tematski naglasak onda su to bile revolucije i pobune, među kojima je kanonizirano mjesto imala seljačka buna 1573. godine. Upravo je s takvim interpretacijama koje su konvenirale ideološkim

34 Mario Strecha, „O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću“, u: *Povijest u nastavi*, god. III, br. 6, 2005, str. 110.

35 Ančić, „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića“, str. 878.

36 Ibid., str. 879.

37 Ibid., str. 879.

i političkim očekivanjima polemizirala N. Klaić, na što upućuju i povjesničari u već spomenutom zborniku: „U svojem sljedećem istupu ne samo da je opovrgla većinu Bromlejevih glavnih zaključaka o „ekonomskoj“ uvjetovanosti bune, već ga je optužila da uzroke toga povijesnog događaja svodi na pitanje „upitnih Tahijevih moralnih kvaliteta“. Klaić se potom posebno začudila Bromlejevoj takozvanoj „patriotskoj koncepciji“, prema kojoj se u seljačkom pokretu i njegovu glavnom cilju, a to je prema Bromlejevu viđenju „samostalna seljačka država“, može nazrijeti „narodno-oslobodilački“ karakter.“³⁸ Mnogo je pisano i o ostrim polemikama Nade Klaić s Josipom Adamčekom koji je iznosio klasnu, odnosno marksističku interpretaciju seljačke bune 1573. povodom njezine 400. obljetnice 1973. obilježene pod pokroviteljstvom Josipa Broza Tita. Klaić je tom prilikom posve izokrenula tumačenje seljačke bune suprotstavljajući se svođenju njezinih uzroka samo na feudalnu eksploataciju kao i ciljeva na rušenje feudalnog poretka i stvaranje seljačke države, potpuno izvrgavajući ideološki i politički karakter pripisivan buni, oponirajući primjerice mitu o „andeoskim podložnicima i vražjoj vlasteli“.³⁹

Slično je činila i sa prevladavajućim interpretacijama Hvarske bune. O njezinom javnom suprotstavljanju i neslaganju svjedoči i njezina knjiga *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću* iz 1976. godine. U predgovoru knjizi navodi da je u početku i sama uzroke seljačke bune 1573. – „pod snažnim utjecajem R. Bičanića“ – pojednostavljeno tražila samo u ekonomskim razlozima, od čega se kasnije odmaknula. Na isti način možemo spomenuti i njezinu upotrebu određenih marksističkih termina primjerice u članku „Prilog pitanju klasne borbe u zagrebačkoj općini na početku XVII. stoljeća“ u *Historijskom zborniku* 1950. godine, ali zatim i odmicanje od njih. No ne samo da je moguće navesti mnoge radove u kojima takve terminologije nema, nego je primjetno i da marksističke autore koristi ne kako bi iznijela pravovjernije marksističko tumačenje već upravo polemizirala s marksistički usmjerenim interpretacijama poput ekonomskih uzroka bune: „Ne ulazeći dublje u raspravljanje o tom zanimljivom problemu – ovdje nije ni mjesto za to – ponovit ću riječi P. Vranickog koji je, po mom mišljenju, s pravom osudio ovako jednostrano tumačenje historijskih procesa. To je, kako on kaže, „tipičan način izrazito nedijalektičkog načina mišljenja, toliko stranog Marxu, načina mišljenja koje ne vidi totalitet historijskog, nego samo neke strane tog totaliteta [...]“ (...)“.⁴⁰

O problematici marksizma govori i M. Ančić u kontekstu knjige Magdalene Najbar-Agičić *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945-1960.* iz 2013. godine: „Inače, moja se interpretacija značenja Đilasova programskoga teksta razlikuje od one koju daje Magdalena Najbar-Agičić poglavito u načinu kontekstualizacije pri čemu je pristup M. Najbar-Agičić vidljiv već iz naslova njezine knjige iz kojega

38 Branimir Brgles, „Historiografija o Seljačkoj buni 1573. godine s posebnim osvrtom na doprinos Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 371.

39 Citirano prema Janković, *Mijenjanje sebe same*, str. 231. Više o svemu govorim u poglavlju „Bavljenje seljačkom bunom 1573. godine povodom 400. obljetnice“, str. 227-238.

40 Nada Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976, str. 7.

proizlazi da je u „socijalizmu“ bilo moguće izbjeći „marksističku paradigmu“ pri pisanju o prošlosti, što praktično znači da to nije bio totalitaran sustav.⁴¹ Bez obzira smatramo li da spomenuto oponiranje marksističkim interpretacijama upotrebom marksističkih autora zapravo potvrđuje nemogućnost izmicanja „marksističkoj paradigmi“, ostane li samo na primjeru Nade Klaić možemo istovremeno vidjeti i slučajeve kretanja u okvirima „marksističke paradigme“, ali i snažno odmicanje od nje kao i oponiranje te polemiziranje s drugima koji su se u određenoj mjeri i dalje kretali unutar nje. Zato mislim da nije sve moguće objasniti partijskim utjecajem i kontrolom nad historiografijom koju onda povjesničari i povjesničarke većinom pasivno prihvaćaju, interioriziraju i provode („U tim i takvim okolnostima nije postojalo mnogo opcija između kojih se moglo birati – pojedinac je prihvaćao nova pravila, usvajao ih i više ili manje interiorizirao te nastavljao po njima djelovati u okvirima sustava ili je „ispadao iz igre“ i gubio se u sivilu mase.“⁴²). Takvu podjelu možemo usložniti pridodajući joj one koji su iz oportunizma koristili postojeće okolnosti kao mogućnost karijernog napredovanja, ali i one kojima su to iz različitih razloga bile ideološki bliske ideje, do onih kojima nikako nisu pa su koristili različite strategije što prilagođavanja, što neslaganja i oponiranja.

Zbog toga smatram da nam treba metodološki prošireniji pristup koji bi uključivanjem specifičnog djelovanja aktera u takvim okvirima ukazivao na razlike gotovo od povjesničara do povjesničara, kao i historiografskog razdoblja i teme bavljenja, uz promjene s obzirom na određene vremenske faze. Tako se u prvim brojevima *Historijskog zbornika* opširno citiraju autoriteti marksizma-lenjinizma, s čime se kasnije prestaje. U iznimno ideologiziranom uvodniku prvom broju *Historijskog zbornika* iz 1948. godine potiče se primjena historijskog materijalizma, ali i ističe: „Svako površno i mehaničko usvajanje nekih osnovnih postavaka historijskog materijalizma može dovesti samo do vulgarnih generalizacija, koje ne rješavaju i ne objašnjavaju ništa.“⁴³ Takve i slične primjere možemo dijelom tumačiti i kao mehanizme prilagođavanja i ublažavanja ideoloških zahtjeva i očekivanja. Na taj način i Jaroslav Šidak – koji, kako Ančić opravdano naglašava, prenosi u *Historijskom zborniku* 1949. godine središnje naglaske Đilasovog teksta „O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu“ – ubrzo zatim polemizira s ideološkim interpretacijama revolucije 1848-1849. Vase Bogdanova te nikako ne predstavlja marksističkog povjesničara.⁴⁴

Uz složeno djelovanje pojedinih aktera primjetna su i različita proturječja. Tako je primjerice Tomislav Raukar u spomenutom zborniku o N. Klaić – ističući „pod kakvim je ideološkim i političkim pritiskom Partije uredništvo *Historijskog zbornika* godine 1948. započelo svoj rad“ – skrenuo pozornost na sljedeće: „Pri tome je veoma važno istaknuti da se novi metodološki obzori već u 50-im godinama, u neposrednom djelovanju povjesničara, pretežno iskazuju u pomnijem istraživanju društvenog

41 Ančić, „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića“, str. 874, bilj. 17.

42 Ibid., str. 878.

43 „Riječ uredništva“, u: *Historijski zbornik*, god. I, br. 1, 1948, str. 8.

44 O tome više u Janković, *Mijenjanje sebe same*, str. 39-45.

i gospodarskog razvoja u srednjem vijeku. Ili drugim riječima, pokušaji ideologizacije historiografije imaju posve drugačiji ishod u istraživačkoj svakodnevici povjesničara od onoga što ga je pred očima imala Partija – usmjeravaju hrvatsku medievistiku prema istraživačkom napredovanju.⁴⁵ Ne ulazeći u pitanje cjelovite ocjene hrvatske historiografije u neposrednom poslijeratnom ili cjelokupnom socijalističkom razdoblju, osobno smatram da su individualno i skupno djelovanje povjesničara u praksi i razvojna dinamika historiografije ipak bili kompleksniji, heterogeniji i stručno motiviraniji nego što proizlazi kada ih se opisuje samo ideološkim utjecajem i kontrolom te da bismo trebali napraviti metodološki iskorak prema obuhvatnijem pristupu.

U tom smislu je Nada Klaić, prema mom mišljenju, upravo primjer djelovanja koji izmiče generalizacijama o hrvatskoj historiografiji u socijalističkoj Jugoslaviji, posebice na osnovu primjene totalitarne paradigme. To ne znači ublažavanje ukupnog vrednovanja tadašnje hrvatske historiografije nego samo upućivanje na potrebu vođenja računa o što više različitih aspekata cjeline. Slučaj Nade Klaić i njezinog suprotstavljanja očekivanjima držim stoga važnim ne samo za priželjkivano nastavljanje „stoljeća Nade Klaić“ kao stoljeća stručnih polemika nego i za slojevito vrednovanje hrvatske historiografije druge polovice 20. stoljeća. Činjenica da o tome imamo različita i suprotstavljena mišljenja može nam biti samo od stručne, intelektualne i društvene koristi.

45 Tomislav Raukar, „Nada Klaić i pregledi hrvatske povijesti u ranom i razvijenom srednjem vijeku“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, str. 31.